

УДК 301.185.1

ГЛОБАЛДАШТЫРУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ БААЛУУЛУКТАРДЫН
ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ
ТРАНСФОРМАЦИЯ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
TRANSFORMATION OF VALUES IN PROCESS OF GLOBALIZATION

Атамурзаева Б.М. – ЖАМУ ТИПФ

Аннотация: Бул макалада глобалдаштыруу процессиндеги баалуулуктардын трансформациясы баяндалат. Кыргыз маданиятынын улуттук маданият катары глобалдаштыруудагы шарттары жөнүндө жазылган.

Аннотация: Выбор приемлемых форм дальнейшего развития кыргызской культуры в условиях поможет сохранить самобытную национальную культуру проживающих в нем этнических групп, а также их способность приобщения к тенденциям глобализации.

Annotation: This article is about values of Kyrgyz people and the transformation in globalization process.

Ачык сөздөр: глобализация процесси, цивилизация, коом, адамзаты, баалуулуктар, трансформация, байлык, нравалуулук, руханийлүүлүк, карама-каршылыктар.

Ключевые слова: процесс глобализации, цивилизация, общество, человечество, ценности, трансформации, богатство, нравственность, духовность, противоречия.

Key words: process of globalization, civilization, human, values, transformation, morals, national.

Глобализация процессинин азыркы этабына жогорку ылдамдык мүнөздүү жана жыл сайын бул ылдамдык өсүп турат. Глобализация процесси тез жүргөн сайын, маданий өзгөрүүлөр да тез болуп турат. “Алар адамдардын маданий иденттүүлүгүнө таасир этет”. Глобализация процесси иденттүүлүктүн алмашышына көмөктөшүшү анык жана ал алмашуу орчундуу, кооптуу дагы болушу мумкун. Анткени иденттүүлүктү жоготуу бул баалуулуктарды жоготууга барабар болгондуктан кооптуу. Маданий үлгүнүн жоктугунан (жалпы адамзатына ылайык), салттуу локалдык иденттүүлүктөн ажыратуу үлгү катары кээ бир маданий монстрлардын жаралышына алып келиши мүмкүн. Бүгүнкү күндө түшүнүктүү баарыбызга бул болуп турат: дүйнө жүзү боюнча маданий коммуникацияда маданияттын жөнөкөйлөштүрүлгөн варианттары орун алып жатат.

Маданияттын жөнөкөй варианттары жөнөкөй варианттагы баалуулуктарды божомолдойт. Ушундан улам мындай суроо туулат: глобализацияга каршы чыкса алабы? Же ага башкача мүнөз берсе болобу? Жок. Адамдын өзүндө жөнөкөй, түшүнүктүү маданияттын жеңил үлгүлөрүнө талап турат, аларды өздөштүрүү оной. Бирок, кандайдыр бир чен, жөнөкөйлүктүн дагы дээңгели болот, ал ченден түшүп кетсе, ошол этикалык же эстетикалык баалуулук өзүнөн өзү жоголот.

Мисалы, маданияттын үлгүлөрүн жеңилдетүү жана аларды кабылдап жаткан субъектердин тенденциясы бар. Үлгү канчалык жөнөкөй болсо, ошончолук жакшы деп тыянак чыгаруу туура эмес. Ошондуктан массалык маданият пайда болгон. Маданияттын жогорку үлгүлөрү жок болуп кетет деп айтууга болбойт, бирок алар глобалдык маданияттын өнүгүү мүнөзүн белгилей албайт.

Ал эми материалдык баалуулуктар боюнча адамзаттын глобализациядагы перспективасы таптакыр башкача. Материалдык жактан карап көргөндө глобализация процесстин жүрүшүнө элдин, мамлекеттердин көпчүлүгү каршы эмес. Цивилизациянын

жагымдуу жагдайларын татып көргөндөн кийин (жарык, жылуулук, транспорт, телевидение ж.б.у.с.) эч ким алардан баш тарткысы келбейт.

Глобализация процесси башталмак эмес, эгерде анын негизинде биринчи кезекте азык түлүк сыяктуу материалдык баалуулуктардын кеңири спектрин өндүрүү турбаса. Глобализация деп, бир четинен, планета маштабында окшош жашоо шарттарды түзүүнү элестетсе болот. Бул кырдаал баардык мамлекеттерге глобализация процессинен баш тартууга жол бербейт.

Глобализация, өзүнүн карама-каршылыктарына карабай адамзатынын талаптарына жооп берет. Бирок ал регионалдык жана глобалдык проблемаларды чечүүдө өнүккөн экономиканын өнүгүп жаткан экономикага, ошондой эле маданий баалуулуктардын кийгилишүүсүз болбойт.

Кыргыз этносу жөнүндө айтсак, ал дагы глобалдык процесстен алыс калгысы келбейт жана алыстай албайт. Маданият жана баалуулуктар жагынан карай турган болсок, башка калкы аз сандуу элдердей эле, маданий жөнөкөйлөштүрүү, баалуулуктардын кеңири спектринин массалык маданий үлгүлөрүнө алмашышы күтүлөт.

Ааламдашуу, гумандашуу шарттарында жалпы адамзаттык, улуттук жана этникалык, баалуулуктарга олуттуу маани берүү, өзгөчө маданий-рухий дөөлөттөргө, каада-салттарга болгон ар тараптуу илимий-теориялык, практикалык кызыгуулардын артуусу байкалууда. Өзгөчө 2017-жылды «Тарых жана маданият» жылы деп белгилегенден соң, ого бетер куч алууда. Мындай жөрөлгөлүү жышаан бир катар социалдык-экономикалык жана маданий-рухий көйгөйлөрдү чечүү менен тыгыз байланыштуу.

Элдик көөнөрбөс мурастардын баалуу көрүнүшү болгон каада-салттардын табиятын, алардын жарандардын, социумдардын жашоосундагы, ишмердүүлүгүндөгү ролун маданий-цивилизациялык өнүгүүдөгү адамдардын коомдогу карым-катнаштарынын оптималдаштыруудагы, жекелик жана топтук (жамааттын) журум-турумдарды уюштуруусундагы маанисин өздөштүрүү зарыл экендигин турмуш өзү тастыктоодо. Ата бабалардан эзелтеден келе жаткан каада-салттарга таандык баалуулуктарды, жалпы жана спецификалык функцияларды ачып бербей туруп, социогенез, адамзат болмушунун уюштурулушунун, гуманизациялануусун, инсандыкты калыптандыруу процесстерин туура түшүнүү кыйын. Каада-салттар феноменин изилдөө зарылдыгы соңку кездеги курч жана маанилуу маселелерден болгон калктын көөнөрбөс мурастарына, алардагы нарктуулуктарга карата мамилелер менен да байланышкан. Ошону менен бирге илимдеги жаңычылдыктын мазмунун, искусство менен техникадагы түпкү негизди концептуалдуу кароо, маданияттагы, тилдеги, жашоо-туруштагы, руханий-нравалык жагдайлардагы инновациялардын мүнөзүн каада-салттардын өнүгүүсүнөн сырткары түшүндүрүү мүмкүн эмес. Өнүгүп туруучу социалдык-маданий түзүлүш катары каада-салттар, урп-адаттар дүйнөсүнө тарыхый-философиялык өңүттө ой жугуртуу конкреттуу илимдердин, б.а. маданияттаануу, экономика, психология, этнография, социология, илим таануу ж.б. тармактардын өнүгүүлөрүн жаңы көз карашта чагылдырууга мүмкүндүк берет. Ошентип, изилдөөчүлөр үчүн маданий-цивилизациялык процесстин мүнөзүн, өзгөчөлүктөрүн каада-салттар, урп-адаттар аркылуу түшүндүрүүдө кошумча таанымдык каражаттар пайда болот: укук таануучуларда мыйзам чыгаруучулуктун көп изилдене элек багыттары, негиздери ачылат; лингвисттерде тилдик системанын функцияланышуусунун өнүгүү тенденциясын аныктоо зарылчылыгы келип чыгат; тарыхчылар тарыхыйлуулук менен логикалуулуктун байланыштарын терең өздөштүрүү мүмкүндүгүнө ээ болушат. Каада-салттардын маңызына алар менен байланышкан көптөгөн социалдык-маданий феномендерге системдуу анализ жүргүзүү «жашоо образы» түшүнүгүнө камтылган

маселелердин топтомуниликтеп чыгуу үчүн да өзгөчө мааниге ээ. Ал эле эмес каада-салттардын баалуулуктарынын коомго, улуттардын өсүп-өнүгүшүнө, демек жалпы цивилизацияга дагы тийгизген таасири орчундуу экенинин далили.

Биздин өлкөдө этностук, улуттук маданияттын, анын түзүмдөрүнүн шайкеш өнүгүүсү каада-салттардын мыйзамдуу ырааттуулугу маселелери тарыхый-философиялык мүнөзгө ээ. Соңку мезгилде жарандардын, социумдардын жашоо-ойлом ишмердүүлүктөрүнүн бардык чөйрөлөрүнө жаңы, модернизацияланган салттар кеңири жайылып, тарай баштады, өткөндүн унутта калган салттары «учук уулоочулукту» сактап, жаныланган, урп-адаттар калыптанып, жаштарды маданияттуулукка, нравалуулукка, толеранттуулукка жана мекенчилдик каада-салттарга тарбиялоодо кыйла алгылыктуу иштер жүргүзүлүүдө.

Азыркы геосаясий мейкиндикте жалпы адамзаттык жана улуттук, этникалык каада-салттарды ааламдашуу процессинин контекстинде изилдөөнүн инновациялык, парадигмалык аспектиери пайда болууда. Дүйнөлүк коомчулуктун субъектилеринин жашоо образынын, турмушунун, менталитетинин, менталдуулугунун өзгөчөлүгүн эске алуу менен улуттук каада-салттардын болмушунун формалары, жаңы аспектиери калыптанууда. Ушул өңүттө кыргыз элинин каада-салттарынын маңызына жана имманенттик мазмунуна тарыхыйлуулук менен логикалуулуктун диалектикалык байланышынын, өткөндүн, азыркы менен келечектин биримдигинин негизинде тарыхый-философиялык ой жүгүртүүнүн объективдүү зарылчылыгы келип чыгат. Чындыгында улуттук, этностук салттардын аксиологиялык, праксиологиялык, маданий-тарыхый жана гуманисттик өңүттөрүн изилдөө ааламдашуучу дүйнөдөгү цивилизациялык көп түрдүүлүктүн өнүгүүсүн илимий өздөштүрүү катары актуалдашат.

Каада-салттардын маңызына илимий-теориялык өңүттөн серп салганда социалдык-гуманитардык илимдерде, маалыматтык-сурап билүүчүлүк басылмалар спектринде, анын ичинде мультимедиа каналдарында «каада-салттар» категориясына жана ага окшош, тутумдаш түшүнүктөргө карата ар кандай маанидеги көз караштар кездешет. Элдик мурастардын баалуу көрүнүшү болгон каада-салттар системасы көп кырдуу маданий-цивилизациялык процесстин диалектикасына шайкеш функцияланат. Каада-салт феномени өзүнө маданий-цивилизациялык мейкиндикте жана социалдык убакытта өнүккөн конкреттуу-бүтүн рухий болмушту камтыйт.

Каада-салт улуттардын, этностордун, ушул жагдайда кыргыз элинин маданиятынын маңызы жана имманенттүү мазмуну менен тыгыз байланышкан. Ал татаал эволюциялык мүнөзгө ээ, ага социалдуулуктун, этникалуулуктун, маданий мурастуулуктун, гумандуулуктун жана руханийлүүлүктүн өзгөчө формасы таандык. Улуттук, этникалык каада-салттардын диалектикалык табиятына объективдүү түрдө элдик маданияттын маани-маңыздык чектери, алардын ыргактык уюшулушу, функцияланышы, интенсивдүүлүгү, рухий-нравалык идеал, дүйнөнү өздөштүрүү, маданий дөөлөттөрдү, нарк-насилдерди сактоо, муундан-муундарга өткөрүп берүү, кайталангыстык, ырааттуулук, баалуулук багыттарын өзгөртүү сыяктуу көрүнүштөр тиешелүү.

Каада-салттар элдик менталдуулукту, менталитетти жана жашоо образын, тигил же бул калктын ишмердүүлүгүнүн ыкмасын билдирген татаал интегралдык түзүлүш. Маданий-цивилизациялык процесстин өнүгүүсүндө, каада-салттар да сапаттык, сандык аныктуулуктар, өзгөрүүлөр, таануулар жана танылуулар, карама-каршылыктардын болуму, алардагы циклдик-кайталанучулукту, ырааттуулукту, жаңыланууну, этникалык маданияттын «өзөгүнүн» муунаралык трансмиссиясын камсыз кылуучу субстанционалдык-генетикалык байланыштарды көрсөтүүчү мүнөздөмөлөр мааниге ээ болот.

Кыргыздардын каада-салттары өнүгүп туруучу бүтүндүк катары маданий-тарыхый, этномаданий эле эмес, онтологиялык-гносеологиялык өңүттө да каралышы абзел. Аталган феномен концептуалдуу түрдө маңыз-мазмундуу көрүнүш катары объективдүү металогикага ээ. Ушуга байланыштуу «кыргыз элинин каада-салт» феноменине, ага тектеш түшүнүктөргө алардын өзгөчөлүктөрүн, өз ара карым-катнаштарын эске алуу менен категориалдык статус берилет. Ошону менен бирге ааламдашуу шартында кыргыз элинин каада-салттары диахрондук-генетикалык өңүттө тарыхый жактан калыптанган рухий-маданий түзүлүштү, этникалык, улуттук өзгөчөлүктөрдү сактоочу, түшүндүрүүчү жана моралдык-гуманисттик баалуулуктарды алып жүрүүчүлөрү катары түрдүү функцияларды аткарат.

Кыргыздардын каада-салттарынын системасы өзүнө баалуулук, гуманисттик, рухий-нравалык мазмунду камтып тураарында талаш жок. Биздин өлкөбүздүн социомаданий жактан өзгөрүшүнө ылайык субъекттер аралык гумандаштыруу процессинде, социалдык мамилелердин тутумунда, өздүк жана коомдук ан сезимдин өнүгүүсүндө жана укуктук мамлекеттин эволюциялык болмушунда, этностук менен улуттук жалпылыктардын шайкештигинин өздүк аныктоосунда, өнүгүүсүндө каада-салттардын аксиологиялык мааниси жогорулайт.

Адамдардын, коомдун жана табияттын бирдиктүү функцияланышууларынын маданий-цивилизациялык, рухий-нравалык контекстери, өзгөчө рухий маданияттын социалдык-экологиялык баалуулуктары философиялык-методологиялык талдоого муктаж десек жаңылышпайбыз. Аталган маселелерге болгон концептуалдуу ой жүгүртүү зарылчылыгы рационалдуулуктун постклассикалык эмес тибинин өнүгүү шарттарындагы социо-табияттык реалдуулуктун жаңы чектерин өздөштүрүүнүн, маданий баалуулуктардын ааламдашуучулук өңүтүн эске алуунун, социумдардын маданияттын улам экологиялаштыруусунун диалектикасын чечмелөөнүн актуалдуулугун көрсөтүүдө. Ушуга байланыштуу кыргыздардын экологиялык каада-салттарынын эволюциялык мүнөзүн, маани-маңызын чечмелөө да учурдун талабы.

Сөзүбүздүн акырында айтаарыбыз, албетте, биздин сунуш кылынган эмгек менен эле өзүбүздүн изилдөөлөрүбүздү жыйынтыктап, чек койуудан алыспыз. Анткени бүгүнкү илим менен техниканын гүлдөп-өсүп турган мезгилиндеги жалпы ачылыштарга, заманга ылайык көз караш, каада-салттардын дагы жаныланышына таянып бул багыттагы иштерди уланта бермекчибиз. Андыктан кылымдарды карытып, «жазылбаган мыйзам» катары эсептелип келген уюткулуу кыргыз элинин каада-салттары, урп-адаттары ж.б.у.с. тармагында алгылыктуу изилдөөлөр улана бермекчи.

Ааламдашуу процесси социалдык прогрессти далилдеп турса дагы анын карама-каршылыктары – мыйзам ченемдүү көрүнүш. Ааламдашуу объективдүү процесс, демек аны токтотуу, же ага тыйуу салуу мүмкүн эмес. Аны жакшылык, же жамандык деп дагы жарыялай албайбыз. Бирок диалектикалык жактан караганда, анын карама-каршылыктуу мүнөзү, жана анын терс натыйжасы көрүнүп турат. Бул натыйжалардын бирден бир себеби базар экономикасы. Конкуренция, атаандаштык көп нерседен куткарчудай сезилет. Глобалдуу экономика аркылуу адамзаттын бардык проблемаларын чечүүгө болот дешет. Рынок өзүнчө эле гид сыяктуу, адамзатты жаркын келечектүү жашоого алып барчудай көрүнөт.

“Эркин соода жолу менен айлана-чөйрөнү коргоодо прогресске жетүүгө болот дешет, анткени конкуренция ресурстарга этият мамиле жасоого көмөктөшөт жана табиятка аяр мамиле кылууну талап кылат” [1.17].

Чындыгында рынок (базар) – бул товар алмашууну башкаруунун механизми, ошондуктан бардык маселелерди чече албайт. Ал коомдук мамилелердин структурасына кирген, бирок автоматтык түрдө бардык проблемаларды чечпей.

Рынок адамдарсыз болбойт. Рыноктын механизмин адамдар ортосундагы теңсиздикти жоюу үчүн, элдердин жана мамлекеттердин жашоо деңгээлин жогорулатууга багаттап башкаруу зарыл. Азыркы глобалдык рынокта көп мамлекеттер уттуруп жатышат.

Эл аралык (транснациональные) корпорациялар өзүнүн тартибин жана көз карашын географиялык абалына жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрүнө карабай бардык мамлекеттерге таңуулап жатышат. Бүткүл дүйнөлүк банк, Эл аралык валютта фонду, Дүйнөлүк соода корпорациясы өзүлөрүнүн инструкцияларын милдеттүү түрдө аткарууга талап кылышат. Башкача айтканда алар неолиберализм принциптерин сунуштайт.

Неолиберализм бардыгынан мурда өнүккөн мамлекеттерде, өзгөчө Америка Кошмо Штаттарында гана пайдасын келтирет. Анткени, неолиберализм жана глобализация (ааламдашуу) деп ошол өлкөлөрдүн кызыкчылыктары корголот: эл аралык корпорацияларга пайдалуу нерсе, өнүккөн өлкөлөргө да пайдалуу, анткени ошол корпорацияларды алар түзгөн.

Колдонулган адабиятгардын тизмеси:

1. Атамурзаева Б. М. Этнические ценности кыргызского народа. Бишкек, 2012
2. Токоева, Г.С. Кыргыз философиясындагы адам болмушу [Текст] / Г.С.Токоева. – Б.: “Махprint” басмасы, 2015. – 244 б.
3. Барфильд Томас. Опасная граница: кочевые империи и Китай (221 г. до н.э. 1757 г. н.э.). СПб.: Нестор-История, 2009. 488 с.
4. Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность // Философия и методология истории. М.: Прогресс, 1977. С. 115-142.
5. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии. М.: Экопрос, 1993. 576 с.
6. Делёз Жиль, Гваттари Феликс. Капитализм и шизофрения. Книга 2. Тысяча плато. М., Екатеринбург: У-Фактория, Астрель, 2010. 895 с.